

Eva Liina Asu

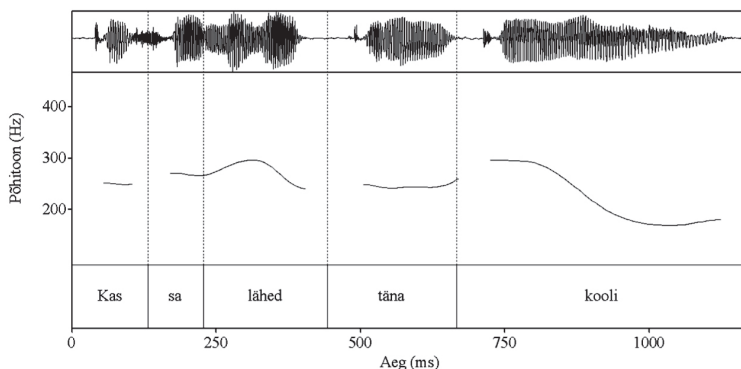
Tartu ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi
foneetika kaasprofessor

Hääldusmõtted 5

Tõusvast intonatsioonist eesti keeles

Eesti keele traditsioonilistes käsitlustes on tõusvat intonatsiooni peetud üldiselt harva esinevaks ja pigem võõrapäraseks (Ariste 1953). Uuemad uurimused on aga näidanud, et ka tõusval intonatsioonil on eesti keeles oma koht ja ülesanded. Seekordsetes hääldusmõtetes uurimegi lähemalt, millal eesti keeles tõusvat intonatsiooni kasutatakse. Esmalt vaatame aga, mis see intonatsioon üldse on.

Intonatsiooni ehk kõnemeloodiat võib defineerida häälekõrguse tajutava muutumisena mingi lausungi jooksul. Nii saamegi rääkida kuuldeliselt langevast või tõusvast intonatsioonist. Selle, kui kõrge või madal on intonatsioon, määrab aga kõris paiknevate häälekurdude võnkumise sagedus. Häälekurdude võnkumise põhisagedust ehk põhitooni mõõdetakse hertsides (Hz). Mida suurem see on, seda kõrgemana me häält tajume.

Joonis 1. Lausungi *Kas sa lähed täna kooli?* helilaine ja põhitoonikontuur

Joonisel 1 on toodud küsimuse *Kas sa lähed täna kooli?* põhitooni-kontuur, mis peegeldab häälekurdude võnkumise sageduse muutumist kõne helilise osa hääldamisel (vahed intonatsioonikontuuris langevad kokku kohtadega helilaines, mil häälekurrud ei võngu, st tegemist on helitute häälikutega). Selle lausungi intonatsioonikontuur näeb natuke välja nagu lainetav merepind. Intonatsioonikontuuri kõrgemad osad on eesti keeles tavaliselt seotud lauserõhuliste silpide ehk lauserõhkudega, mis selles näites paiknevad sõnade *lähed* ja *kooli* esisilbil.

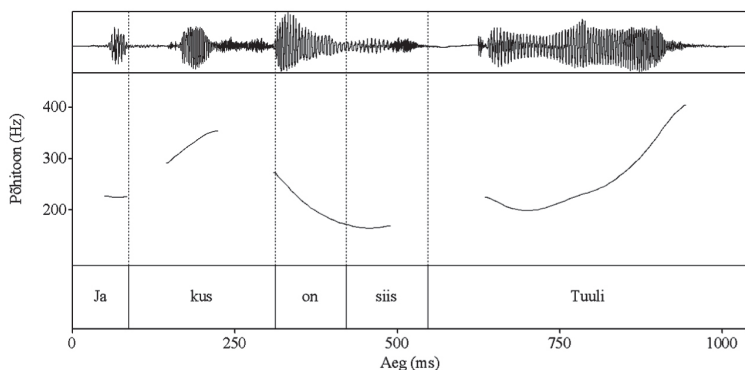
Intonatsioonil on suhtluses hulk ülesandeid ja seda mõjutavad mitu tegurit. Näiteks saab intonatsiooni abil esile tuua tähtsat või uut informatsiooni, paigutades seda kandvatele sõnadele lauserõhud, või viia tagaplaanile vähem tähtsat ehk vana intonatsiooni, jättes selle osa lausungist rõhutamata.

Üks olulisi intonatsiooni ülesandeid suhtluses on märkida lausungi või kõnevooru jätkuvust või lõpetatust, st kas kõneleja tahab veel midagi öelda või mitte. Kõnevooru jätkumist võib markeerida sellega, et häälekõrgus ei lange nii madalale kui tavaliselt lõpetatud lausungite lõpus, vaid jääb kuskile vahepealsele kõrgusele. Kõnevooru jätkumise markeerimiseks võib kasutada ka tõusvat intonatsiooni.

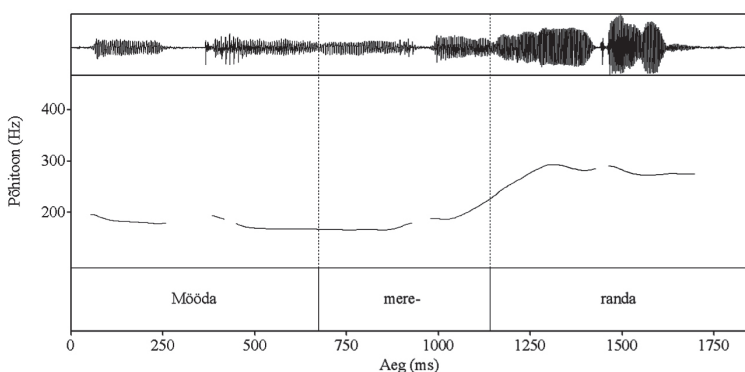
Selleks, et lähemalt uurida tõusva intonatsiooni esinemist ja suhtlus-ülesandeid, tegin katse (Asu 2006). Salvestasin hulga dialooge, kus kõnelejad pidid teineteist juhatama mööda kaardile märgitud teed ühest punktist teiseni ilma teineteise kaarti nägemata. Leidsin, et tõusvat intonatsiooni esineb taolistes dialoogides väga sageli, lausa üle kolme korra ühe minuti jooksul. Kõige tavalisemad olid tõusva intonatsiooniga hääldatud lühikesed nn diskursusepartiklid, nagu nt *noo*, *jaa*, *mhmm*, mille abil antakse vestluspartnerile tagasisidet. Tõusvat intonatsiooni esines mujalgi dialoogides nii kõnevooru lõpus kui ka vooru sees.

Tõusev intonatsioon on eesti keeles harilik ka loeteludes, seda nii loetud kui ka spontaanses kõnes. Vaadeldes lähemalt tõusva intonatsiooni põhitoonikontuure, ilmneb, et need võivad olla kaheksaguse kujuga: lausungi vahetus lõpus võib esineda suhteliselt järsult tõusev põhitoon, nagu joonisel 2 näidatud küsimuse lõpus, või siis jääb põhitoon pärast tõusu kuni lausungi lõpuni kõrgele püsima, nagu on näha joonisel 3.

Tõusva intonatsiooni suhtlusülesandeid uurides leidsin, et tõusva intonatsioonikontuuri kuju ja suhtlusfunktsiooni vahel on seos. Lausungi

Joonis 2. Lausungi vahetus lõpus järsult tõusev intonatsioon

Joonis 3. Lausung, kus tõusev intonatsioonikontuur jääb kõrgele püsima

lõpupiiril järsult tõusev intonatsioon tähistab pigem seda, et kõneleja on oma vooru lõpetanud ja ootab vestluspartnerilt tagasisidet selle kohta, kas too teda kuulab. Sellist intonatsiooni kasutatakse ka tagasiside andmisel juba mainitud lühikeste diskursusepartiklite abil. Samas markerib kõrge platooga lõppev tõusev intonatsioon suurema tõenäosusega kõneleja soovi vooru hoida ja ise edasi rääkida.

Eesti keeles ei kasutata küsilause eristamiseks väitlausetest üldjuhul tõusvat intonatsiooni. Seda võib teha juhul, kui küsimusel on väitlause vorm, nt *Ta sõitis ära?*, või kui üldküsimus moodustatakse pöördsona-järje abil, nt *Sõitis ta ära?*. Ometi ei ole tõusva intonatsiooniga esitatud küsimused eestikeelses suhtluses harulduseks. Kuna intonatsioon on väga kõnelejaspetsiifiline, on ilmne, et mõni kõneleja kasutab lauselõpulist tõusvat intonatsiooni palju rohkem kui teine, kes seda võibolla pea kunagi

ei kasuta. Ühes hiljutises uurimuses võrdlesime näiteks infoküsimuste intonatsiooni retooriliste küsimustega ehk selliste küsimustega, millele küsija ei oota otsest vastust. Leidsime muuhulgas, et infoküsimused olid märksa sagedamini häälstatud tõusva intonatsiooniga kui retoorilised küsimused, aga see, kui palju tõusvat intonatsiooni esines, sõltus suuresti keelejuhust (Asu, Lippus, Sahkai 2020).

Nagu näha, on tõusval intonatsioonil eesti keeles palju ülesandeid, seda eelkõige suulises spontaanses suhtluses, aga ka loetud kõnes, kus tõusva intonatsiooni abil saab eelkõige markeerida loetelu või jätkuvust. Kes tunneb eesti keele intonatsiooni vastu suuremat huvi, saab selle kohta lugeda raamatu „Eesti keele hääldus“ 5. peatükist (Asu jt 2016).

Viidatud kirjandus

- Ariste, Paul 1953. Eesti keele foneetika. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Asu, Eva Liina 2006. Rising intonation in Estonian: an analysis of map task dialogues and spontaneous conversations. – Fonetikan Päivät 2006 / The Phonetics Symposium 2006. Toim. R. Aulanko, L. Wahlberg, M. Vainio. Helsinki: Helsinki University, 1–8.
- Asu, Eva Liina, Pärtel Lippus, Karl Pajusalu, Pire Teras 2016. Eesti keele hääldus. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Asu, Eva Liina, Heete Sahkai, Pärtel Lippus 2020. The prosody of rhetorical and information-seeking questions in Estonian: preliminary results. – Proceedings of the 10th International Conference on Speech Prosody 2020: 25–28 May 2020, Tokyo, Japan. International Speech Communication Association, 381–384. doi:10.21437/SpeechProsody.2020-78.

OK